

XXI əsrin yeni geosiyasi çağırışları və Azərbaycan

I MƏQALƏ

Siyasi şüur dəyişir

XXI əsrin üçüncü onilliyinin artıq 5-ci ilidir. Filosoflar və siyasi nəzəriyyəçilər bu müddətdə özünü göstərmiş siyasi və geosiyasi xarakterli proseslərin dərkinə cəhd edirlər. Elmi və politoloji yanaşmaları müqayisə edəndə bir ortaq fikrin meydana çıxdığını görmək olur. Tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti əsrin üçüncü onilliyinin dünya miqyasında siyasi şüurda keyfiyyət dəyişikliyi etdiyi qənaətinə gəlir.

Bu dəyişikliyin başlıca əlaməti isə qeyri-müəyyənlik, risklər və təhdidlərin yeni səviyyəyə yüksəlməsi və təsir dairəsini genişləndirməsindən ibarətdir. Bu ümumi tendensiya Avroatlantika geosiyasi məkanının çat verməsi, Rusiya–Ukrayna münaqişəsinin global geosiyasətin əsas faktoruna çevrilməsi, müxtəlif regionlarda geosiyasi dinamikanın daha da mürəkkəbləşməsi, regional və beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə yeni yanaşmaların olması zərurətinin meydana çıxması və bütün bunların fonunda milli müstəqil dövlətçiliklə globalaşma arasında ziddiyyətlərin

yeni səviyyəyə qalxması diqqət çəkir.

Belə bir mürəkkəb dinamika özlüyündə müstəqil dövlətlərdə liderliyi, xarici siyasətin prioritetlərini regional-regionlararası-qlobal miqyaslarda siyasi-diplomatik addımların kriteriyalarına yenidən baxışları daha da aktuallaşdırır. Təbii ki, vurğulanan bu məqamların Azərbaycana Cənubi Qafqazın lider dövləti, Türk Dövlətləri Təşkilatının (TDT) və beynəlxalq təşkilatların fəal üzvü, müxtəlif xarakterli əməkdaşlıq və təhlükəsizlik layihələrinin iştirakçısı kimi ciddi əhəmiyyəti vardır. Ayrıca, Prezident İlham Əliyevin yeni liderlik nümunəsinin meydana çıxan yeni şərtlər fonunda prinsipial tədqiqi çox əhəmiyyətlidir. Ümumi səviyyədə isə fəlsəfi və siyasi-nəzəri kontekstdə həmin məqamların əsaslı və proqnostik xarakterli təhlili vacibdir.

Burada əsas məsələ yalnız real olaraq siyasi və geosiyasi mənzərənin dəyişməsi ilə bağlı deyildir. Fəlsəfi və politologiya üçün bütün bunlara siyasi şüurun verdiyi reaksiya və onların təsiri ilə onda baş verən dəyişikliyin başlıca xüsusiyyətlərini dərk etmək önəmlidir. Azərbaycanın milli müstəqil dövlət kimi bu prosesdə optimal səmərəli seçimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan yalnız özü üçün deyil, bütövlükdə, Cənubi Qafqaz və daha geniş miqyasda Türk Dövlətləri Təşkilatı miqyasında məsuliyyət daşıyır. Məhz bu kontekstdə Azərbaycanın regional liderliklə TDT-də aparıcı olmağı regionlararası miqyasda uğurlu siyasət yeritməklə uyğunlaşdırması tarixi əhəmiyyətli məsələ təsiri bağışlayır. Şübhə yoxdur ki, burada liderlik təcrübəsinin yeni şəraitə uyğun transformasiyasının fəlsəfəsi və siyasi-nəzəri təhlili ön plana çıxır.

Bütün bu məqamlara aydınlıq gətirmək üçün yuxarıda qeyd edilən proseslərin fəlsəfi (həm də siyasi-nəzəri) təhlili üzərində dayanmaq lazım gəlir.

Avroatlantika məkanı

İndi müxtəlif səviyyələrdə yazırlar ki, Donald Tramp Avropanı “geosiyasi şoka” salmışdır. Əslində, Amerikanın yeni prezidenti elə də geniş danışmır. Burada başlıca təsiredici məqam ABŞ-ın artıq əvvəlki kriteriyalarla dünyada heç bir dövlətə, o cümlədən təbii müttəfiqi olan Avropa İttifaqına (Aİ) yanaşmayacağı ilə bağlıdır. D.Tramp ön sıraya maliyyəni, sədaqətliyi və Amerikanın maraqlarının nə dərəcədə ödəndiyini çıxarır. Ümumi tezi belədir: “Öncə Amerika”!

Amma əsas məsələ bu iki sözə hansı mənanı verməsi ilə bağlıdır. Onun təhlili göstərir ki, real olaraq həmin tezin arxasında mürəkkəb və dolaşq problemlər dayanır. Yəni ABŞ özü üçün həyatı əhəmiyyəti olan problemlərə yeni mövqedən yanaşır. Bu anlamda “öncə Amerika” ABŞ-ın dünyadan təcrid olunmasını deyil, onun “inforser dövlət” kimi statusunu saxlamaq

üçün fərqli yanaşmanı ifadə edir. Bu fikri bir qədər aydınlaşdırmaq.

“Inforser” sözünün etimologiyası küçədə idarə edən, başqa sözlə, “İotuluq edən” qrupun başçısı anlamına gəlir. XX yüzildə politologiyada həmin anlayış dünya dövlətlərini idarə edən, onları yönləndirən dövlətə və ya dövlətlər qrupuna aid olunmuşdur.

XX əsrin sonlarından inforserlik modeli səmərəsiz olmağa başladı. ABŞ və digər inforserlər öz funksiyalarını yerinə yetirə bilmədilər. Getdikcə bu proses dərinləşdi və hazırda Amerika–Çin qarşıdurması formasında özünün pik həddinə çatmışdır.

Rəsmi Vaşinqton bunlardan nəticə çıxarır ki, artıq dünya liderliyi (inforserliyi) XXI yüzildə müəyyən edilmiş kriteriyalar və geosiyasi şərtlər daxilində mümkün deyildir. Buna görə də liderliyi saxlamaq üçün liderlik modelini və şərtlərini yeniləmək lazımdır. Belə görünür ki, bu prosesin ümumi geosiyasi ifadəsi “öncə Amerika”dadır. Yəni D.Tramp Qərbin elə siyasi elitasının təmsilçisidir ki, mövcud geosiyasi və hüquqi mühiti dağıdıb, yerində Amerikanın öncüllüyünü və öncəliyini təmin edəcək global mühit yaratmağı əsas vəzifə sayır.

Bu baxımdan D.Tramp yalnız ABŞ-ın

del”ə transformasiya edir. Yəni “qütbləşmə görüntüsü”nü öz daxili mühitinə keçirməklə Çini və Rusiyanı bir yerdə sıradan çıxarır və bütövlükdə, çoxqütblü dünya modelini arxivə göndərir.

Nəhəng global keçid

Bu, nəhəng global geosiyasi keçiddir. Baş tutsa, dünya tamamilə yeni qaydalarla yaşamağa başlayacaq və uzun müddət alternativ güc mərkəzlərinin yarana bilməsi imkanı minimuma enəcək.

Sinergetika sübut edir ki, iki mərkəzli inkişaf qaynağı olan sistemin dayanıqlığı və fəaliyyətinin əhatə dairəsi birmərkəzli modeldən daha çox potensiala malikdir. Burada nəzəri aspektin detalları yorucu olar. Nəticə belədir ki, ikili inkişaf qaynağı olan sistemlər çoxlu sayda inkişaf istiqamətləri yarada və onları öz cazibə sahəsində saxlaya bilər.

Onda belə alınır ki, hazırda Avroatlantika ABŞ – Böyük Britaniya tandeminin maliyyə nəzarətində olan açıq məkan kimi özünün yeni inkişaf xəttinə çıxarılır. Bu prosesin digər aspektdə anlamı, mövcud Avroatlantika kriteriyaları və mövcudluq şərtlərinin aradan qaldırılması ilə bağlıdır. Onun baş tutması üçün Böyük Britaniya Aİ “buxovundan” xilas olmalı idi. Bunu da sinergetik sübut etmək mümkündür.

Beləliklə, “yeni Avroatlantika Birliyi” ikimərkəzli maliyyə qaynağına və öncəkindən fərqli fəaliyyət şərtlərinə malik olacaq konfigurasiyanın formalaşması ilə bağlıdır. Bunun fonunda Fransanın iqlimlə bağlı çağırışları və Avropada təhlükəsizliyin təminatçısı olmaq iddiası miskin görünür. Bu səbəbdəndir ki, Fransa diplomatiyası global miqyasda heç bir uğur qazana bilməmişdir. Almaniya isə daha təmkinlidir.

Əlbəttə, Fridrix Mers xristian-demokrat kimi ABŞ – Britaniya tandeminə alternativ ola bilməz. Lakin Almaniya II Dünya müharibəsindən sonra üzərinə qoyulan çox sayda açıq və gizli məhdudiyyətlərdən qurtulub, yeni inkişaf səviyyəsinə yüksələ bilər. Bu yüksəliş Vaşinqton üçün təhlükəli deyildir. Üstəlik, ABŞ strateji olaraq, global geosiyasətin əsas şərtlərini dəyişirsə, Berlinə sərbəstlik vermək elə bir əngəllə rastlaşmayacaq. Deməli, O.Şoltsun həyata keçirmək imkanı olmayan bir prosesi reallaşdırmaq üçün alman siyasi mühiti Xristian-demokratı ortaya atdı. İndi Qərbdə siyasətçilər deyirlər ki, Almaniya H.Koldan sonra dünya miqasında vəziyyətə təsir edə biləcək lider olmamışdır. D.Tramp indi bu şansını yadır!

İncə və dəqiq oyunun bir fraqmenti

Ancaq yeni Avroatlantika quruculuğu yalnız Londonun dünya maliyyə mərkəzinə çevrilməsi ilə sərhədlənmir. Burada global miqyasda yeni konfigurasiya yaratmaq üçün bir sıra prinsipial geosiyasi məsələni həll etmək, dəyişikliklər həyata keçirmək lazım gəlir. Rəsmi Vaşinqtonun davranışından görünür ki, həmin prosesdə Rusiyanın ayrıca yeri və rolu vardır.

Bu bağlılıqda Rusiya – Ukrayna münaqişəsi təsadüfən global geosiyasətin əsas faktoruna çevrilməmişdir. Təsir dairəsi və potensial gücünə görə, Çinlə mübarizə hədəfə daha tez apara bilərdi. Lakin ABŞ və kollektiv Qərb Rusiyanın münaqişədə olmasından istifadə etməyə üstünlük verdi. Özü də indi çox incə və dəqiq oyun aparır.

Öncə, Vaşinqton təşəbbüsü ələ aldı, V. Zelenskini “danladı”. Bundan dərhal sonra London meydana çıxdı. V.Zelenskiyə “bura gəl” işarəsini verdi. İndi Böyük Britaniya yeni inkişafın ikinci mərkəzi kimi siyasi-diplomatik oyununu məharətlə aparır.

Sizcə, Böyük Britaniya ABŞ-ı qane etməyən geosiyasi oyun qurur? Qətiyyətin mümkün deyildir. Xatırlayaq, V.Zelenskini Vaşinqton fiaskosundan sonra İngiltərənin baş naziri bəyanat verdi: Amerika Ukraynanı atmaz! Yəni “Rusiyanın qucağına atmaz! Doğrudan da, London toplantısı göstərdi ki, Amerika Ukraynanı Böyük Britaniyanın qucağına atmışdır və orada V.Zelenski də tədbirdə iştirak edən çoxlu sayda dövlət də özlərini “rahat hiss edirlər”. Bir tərəfdən, guya, ABŞ-dan azad hərəkət etməyin zövqünü yaşayırıq, digər tərəfdən, hesab edirlər ki, Moskvaya qarşı Ukraynanı müdafiə edə biləcəklər.

Bununla hazırda Avrasiyada Aİ-nin deyil, Böyük Britaniyanın başçılığı ilə proseslər yönləndirilir. Aİ üzvləri faktiki olaraq Londonun liderliyi ilə oyuna qatılırlar. Artıq onları ABŞ müdafiə etmir, deməli, qalır Böyük Britaniya!

Bütün bunların fonunda Amerikanın başlıca arqumenti nədən ibarətdir? Moskva nəyi hədəfləmişdir? Ukrayna situasiyası necə görünür? Avropanın yeri hardadır? Bu sualların cavabını öncə D.Trampın “dön, Moskvaya bax” tezisinin məzmununda axtarmaq mümkündür.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru